

УДК 947.04 (УКР)“1944–1953”
Нагірняк Михайло Ярославович
кандидат історичних наук, доцент
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

ТАКТИКА БОРОТЬБИ ОРГАНІВ РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ З УГКЦ (1944-1946)

У праці “Возз’єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною” автори визначили головні напрямки діяльності партійних органів у Західній Україні у 1944-1946 рр. в такому порядку: “розгортання й активізація масово-політичної роботи; виховання радянського активу та згуртування його для вирішення завдань соціалістичного будівництва; активна збройна боротьба з класовими ворогами народу”¹. До таких “ворогів”, що були перешкодою на шляху радянізації західноукраїнських земель у 1944-1946 рр. партійно-державне керівництво відносило й Українську греко-католицьку церкву (УГКЦ), яка була носієм української національної ідеї, могутнім фактором впливу на самосвідомість населення західних теренів України, помітним явищем не лише в релігійному, а й у суспільно-політичному житті регіону.

Сьогодні ми можемо детально опрацювати й проаналізувати заходи державної політики по відношенню до церкви на західноукраїнських землях, переосмислити події того часу, більш об’єктивно і без зайвих емоцій підійти до розгляду проблеми.

Звичайно, історіографія політики радянської влади щодо греко-католицької церкви знайшла своє відображення в дисертаціях, монографіях та окремих статтях сучасних дослідників, серед яких В.В. Марчук², Я.І. Білас³, О.О. Волинець⁴, О.Є. Лисенко⁵ та інші науковці. Проте ряд питань, серед яких і тактика дій органів радянського режиму проти УГКЦ досі не висвітлено.

¹ Возз’єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / Відп. ред. Ю. Сливка. – Київ, 1989. – 484 с.

² Марчук В. В. Українська Греко-Католицька Церква. Історичний нарис / В. В. Марчук. – Івано-Франківськ, 2001.

³ Білас Я. І. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців: Дис... канд. іст. наук: 09.00.11 / Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України (Відділення релігієзнавства). – Київ, 2003

⁴ Волинець О. О. Функціонування Української Греко-Католицької Церкви в контексті державно-церковних відносин: дис... канд. філософ. наук: / Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. – Київ, 2003.

⁵ Лисенко О. Є. Церковне життя в Україні. 1943-1946 р / О. Є. Лисенко. – НАН України, Інститут історії України. – К., 1998. – 404 с.

“До встановлення радянської влади у Західній Україні, – відзначав І. Білас, – греко-католицька церква складалась із 3040 парафій і 4440 церков, а також Духовної академії, п’яти духовних семінарій, двох шкіл і 127 монастирів. Видавалися три тижневих часописи і шість місячних. Церкву очолював митрополит, якому підлягали 10 єпископів, 2950 священиків; було 520 ієромонахів, 1090 ченців, 540 семінаристів”⁶. Український історик Богдан Боцюрків (Канада) відзначав, що Москва намагалася завдати удару по УГКЦ ще в період першої окупації Західної України в 1939–1941 рр. Тепер же, особливо після смерті в листопаді 1944 р. митрополита Андрея Шептицького, радянська влада розгорнула низку чітко спланованих заходів для ліквідації УГКЦ і навернення до православ’я більше п’яти мільйонів вірних. За слушним зауваженням Б. Боцюрківа, владу спонукали на це важливі причини: “УГКЦ була хребтом та основою національної свідомості галичан, головною перешкодою на шляху до зближення (та майбутнього злиття) галицьких українців з росіянами; була духовною опорою збройної боротьби УПА та ОУН проти радянської влади. У Галичині та на Закарпатті УГКЦ була головною національною інституцією, незалежною від радянської влади структурою, що інтегрувала українство на базі ідейно-релігійних принципів, неприйнятних для радянського режиму”⁷.

Поки йшла війна сталінське керівництво не бажало вступати у відкритий конфлікт з УГКЦ. 22–27 грудня 1944 р. у Москві на переговорах її делегації, очолюваної архімандритом К. Шептицьким, радянські представники за згодою Сталіна визнали рівні права УГКЦ з іншими конфесіями СРСР. Водночас, як інформував митрополита Й. Сліпого у січні 1945 р. член делегації Г. Костельник, Москва запропонувала керівництву УГКЦ і всьому уніатському духовенству “належним чином вплинути на ОУН та УПА, щоб вони припинили свою діяльність”. Але Й. Сліпий категорично відкинув ці пропозиції, чим кинув виклик радянській владі. Відтак, за завданням В. Молотова полковник держбезпеки Г. Карпов опрацював детальний план ліквідації Греко-Католицької Церкви і приєднання її кліру до Православної, який був представлений Сталіну. Він починався словами: “Відповідно з Вашими вказівками від

⁶ Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. У двох книгах. Кн. І. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз / І. Білас. – Київ : Либідь-Військо України, 1994. – С. 308.

⁷ Баран В. Україна 1950–1960-х рр. : еволюція тоталітарної системи / В. Баран. – Львів, 1996. – 248 с.

2 березня 1945 р.” і т.д. 16 березня Сталін наклав резолюцію: “Товаришу Карпову. Зі всіма заходами згідний. Й. Сталін”⁸.

Реалізація сталінських намірів розпочалася пропагандистською атакою на УГКЦ вже в квітні того року. 8 квітня усі газети західного регіону України надрукували статтю Я. Галана “З хрестом, чи з ножем?”, у якій уніатську церкву звинувачували в зв’язках з ОУН і УПА й вимагалось її заборонити. А вже 11 квітня арештовані митрополит Й. Сліпий, єпископи М. Будка, М. Чарнецький, Г. Хомишин, його помічник І. Лятишевський. Всього арештовано 33 і затримано 17 осіб⁹. Невдовзі – Перемиський єпископ Й. Коциловський та його помічник Г. Лакота. За відмову перейти у православ’я їх засуджено на тривалі роки в’язниць і концтаборів. Отже, шляхом брутальних репресій УГКЦ залишилася без верхівки, але вона все ще існувала. “Греко-Католицька Церква, – зазначав у травні 1945 р. голова Ради у справах релігійних культів І. Полянський, – зайняла “абсолютно нетерпиму у політичному плані позицію і стала на шлях боротьби з Радянською владою, активно підтримуючи антирадянський націоналістичний рух. У зв’язку з цим, зараз проводяться заходи, скеровані на ліквідацію впливу повністю окатоличеного духовенства і переходу віруючих у православ’я”¹⁰.

Важливим документом, що стосується плану ліквідації УГКЦ є лист М. Хрущова Сталіну. “Будучи в Москві, я інформував Вас, – писав секретар ЦК КП(б)У, – про проведену роботу по розкладу уніатської церкви і переходу уніатського духовенства в православну церкву. У розвиток проведеної роботи з уніатського духовенства створилася “ініціативна група”. Ця група надіслала в адресу Раднаркому УРСР наступні документи: 1. Лист в Раднарком про становище греко-католицької церкви в Західній Україні. 2. Лист “Ініціативної групи” до всього духовенства греко-католицької церкви. Цей документ вони розішлють духовенству після того, як ми дозволимо існування “Ініціативної групи”. При врученні документів працівнику НКВС, який назвався референтом у справах віросповідання при РНК УРСР Даниленком, вони просили при позитивній відповіді, листа не публікувати... Прошу Ваших вказівок, якщо у Вас будуть якісь вказівки по тексту уніатських документів, ми зуміємо через нашого

⁸ Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953 – С. 309-310.

⁹ Центральний державний архів громадських об’єднань України (*далі ЦДАГО України*): Ф. 1, оп. 215. Центральний комітет Компартії України. – Спр. 1691. Арк. 197-199

¹⁰ Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953 – С. 205

представника ці зауваження внести”. До листа М. Хрущов додавав документи від 28 травня 1945 р. за підписом діячів УГКЦ на чолі з Г. Костельником¹¹.

Власне на той час Сталін вже підписав план ліквідації УГКЦ. Без сумніву, він не сприймав на території України цю національну релігійну структуру, яка була духовною опорою нації та ще й підпорядкованою адміністративному центру поза межами СРСР – Ватикану. Він і його оточення не мали певності в тому, що Греко-католицька, як Російська православна церква, стане слухняним інструментом влади. Щоб не викликати негативної реакції з боку Заходу, принаймні її зменшити, проти Церкви розгорнули широкомасштабну наклепницьку кампанію: її звинувачували у співробітництві з нацизмом і українськими націоналістами. Усіма заходами, скерованими на ліквідацію УГКЦ, займалися органи державної безпеки СРСР і УРСР, офіцери яких очолили радянські структури у справах церкви. Прагнучи надати правового оформлення форсованому опрацюванню краю, сталінський режим сприяв створенню 28 травня 1945 р. у Львові Центральної ініціативної групи з возз'єднання Української греко-католицької церкви з Православною. Шляхом шантажу і загрозами репресій змусили Г. Костельника очолити Ініціативну групу, до якої увійшли також стероризовані владою священники УГКЦ А. Пельвецький, М. Мельник. Цій групі влада надала право керувати греко-католицькими парафіями й переводити їх у православ'я. Діяльність групи повністю контролювалася партійними і репресивними органами.

18 червня 1945 р. ініціативна група отримала повноваження й завдання скласти списки священників, деканів, настоятелів монастирів, які відмовляються підлягати групі і переходити у православ'я. Ними зайнялися органи влади¹².

Населення західноукраїнських областей на брутальні акції влади щодо УГКЦ реагувало негативно, їх думки і настрої відбивали численні листівки оунівського підпілля й УПА. В одній з них від 24 червня 1945 р. говорилося: “Вістря своїх намагань спрямували вони (радянська влада – *авт.*) до того, щоб знищити релігію, або перетворити її в свою агентуру, як це зробили з православною церквою. Православну церкву підпорядкував собі Сталін, а підкоривши її, зробив сліпим знаряддям до здійснення своїх підлих планів... Марні намагання большевиків, не вб'ють вони духа в українським народі. Він вічний і все живий, як вічний і живий український народ”¹³.

¹¹ Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953 – С. 312.

¹² ЦДАГО України: Ф. 1. Оп. 215. Спр. 1638. Арк. 128-129.

¹³ Державний архів Львівської області (*далі ДАЛО*): Ф. 3. Львівський обком Компартії України. – Оп. 1. Спр. 222. Арк. 132-133.

Незважаючи на потужний тиск, шантаж і загрози, процес переходу греко-католицьких парафій на православ'я йшов дуже повільно. 5 вересня 1945 р. секретар Львівського обкому партії І. Грушецький доповідав М. Хрущову, що на возз'єднання з Православною церквою (під таким гаслом здійснювалася акція) дали згоду лише 12 деканів із 18 і 125 священників з майже трьох тисяч. “Робота по возз'єднанню уніатської церкви з православною, – скаржився він, – в колах реакційного духовенства греко-католицької церкви зустріла запеклий опір. На початок вересня органами НКДБ арештовано 78 священників уніатської церкви”¹⁴.

Навесні 1946 р. УГКЦ було завдано вирішального у дару шляхом проведення у Львові Собору 8–10 березня 1946 р. Організацією і проведення Собору безпосередньо займалися голова Ради у справах Російської православної церкви в Москві, недавній полковник держбезпеки Г. Карпов (згодом отримав генеральський чин) у Москві та уповноважений Ради у справах РПЦ при уряді УРСР П. Ходченко зі своїми структурами та залученими людьми з органів держбезпеки.

Шляхом морального тиску, залякування й терору проти непоступливих священників УГКЦ до собору було залучено 216 із 1270 уніатських священників і 19 мирян. Усіх учасників розмістили у кращих готелях Львова із забезпеченням надійної охорони, ужито заходів, які виключали їх спілкування зі сторонніми особами. Попри неканонічність, оскільки єпископи УГКЦ були у засланні, собор проголосив скасування Берестейської унії 1596 р. і “возз'єднання” з Російською православною церквою. Ці рішення священнослужителі сприйняли неоднозначно: 590 священників, тобто майже половина, категорично відмовилися приймати православ'я й були усунені з парафій, 344 з них арештовано і засуджено. Протягом 1946 р. закрито 1685 уніатських церков, а решта 606 у 1947–1949 рр.. Загалом за протидію приєднання до РПЦ репресовано близько тисячі священників. Близько 200 парохів продовжили підпільну діяльність у так званій катакомбний період, який існував до кінця 1980-х років.

Партійні органи областей західного регіону розгорнули широку пропагандистську діяльність на користь православ'я. 14 березня 1946 р. І. Грушецький повідомляв М. Хрущову про те, що в усіх районах Львівщини проведено збори селян та інтелігенції, на яких повідомлялося про рішення собору щодо ліквідації унії. Було видано брошуру “Звернення учасників Собору до всіх віруючих західних областей

¹⁴ ЦДАГО України: Ф. 1. Оп. 215. Спр. 1639. Арк 103-113.

України” накладом 40 тис. примірників. Водночас І. Грушецький відзначив, що акція сприйнята населенням неоднозначно¹⁵.

Заходи влади не могли погасити масовий спротив населення краю. Віруючі не сприймали нових священиків. Так, у Жовкві за три роки змінилося вісім священиків, яких люди не приймали. Уповноважений у справах РПЦ по Станіславській області у жовтні 1949 р. доповідав, що опір православ’ю чинять навіть місцеві органи влади.

Ліквідація УГКЦ набула широкого розголосу серед світового суспільства, яке засуджувало злочинну акцію радянського уряду. В огляді закордонної преси, надісланому Львівському облвиконкому у квітні 1947 р. наводився відгук однієї з бразильських газет під заголовком “Московський терор”: “Ворог Бога і людей, глибоко антихристиянський комунізм, бачить в католицькій церкві єдину силу, яка чинить йому опір. Великі демократичні нації зрозуміють нарешті, що ніякої згоди з цими ворогами Бога і людства бути не може... і тоді тоталітаризм Сталіна спостигне та ж участь, що і тоталітаризм Гітлера”¹⁶.

Таким чином, у процесі утвердження радянського режиму в 1944–1953 рр. партійні, радянські і репресивні органи скерували на ліквідацію УГКЦ потужний пропагандистсько-політичний апарат, застосували широкий спектр заходів у всіх ділянках духовного життя. Наслідком цих заходів стало більш вороже ставлення до радянської влади значної частини населення, яке ще активніше стало підтримувати боротьбу УПА і ОУН проти сталінського режиму.

¹⁵ ЦДАГО України: Ф. 1. Оп. 215. Спр. 2840. Арк. 28-35.

¹⁶ ДАЛО: Ф. 3. Оп. 1. Спр. 439. Арк. 46-47.